

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 18, Sayı 1 (Mart 2021), ss. 63-78

DOI: 10.1501/MTAD.18.2021.1.5

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nde Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar Kültürel Mirası

Veysel Özbey

Bağımsız Araştırmacı (Adana)

ÖZET

Orta Afganistan'ın dağlık bölümüne 12.-13. yüzyılları arasında egemen olan Gurlu Hanedanı'ndan günümüze ulaşan en önemli miras, bilinmeyen bir sebeple günümüzde 3,4°'lik bir açı ile eğri durumda bulunan Cam Minaresi'dir. Tekrar keşfedildiği 20. yüzyılın ortalarından itibaren birçok araştırmanın konusu olan minare, çevresindeki kalıntılar ile birlikte 2002 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne ve hemen ardından Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nin de isteği ile UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Listelendiği günden bu yana alanın korunmasında öncelik, yasadışı kazılarla mücadeleye ve Cam Minaresi'nin stabilitesini sağlamaya verilmiştir. Bölgedeki bahar mevsimi sel baskınlarından olumsuz etkilenen minare tabanının, aradan geçen 18 yıla rağmen nehirlerle olan ilişkisi kesilememiş, kısıtlı olanaklarla yapılan uygulamalar dönem dönem etkili olsa da şiddetli baskınlarda koruyucu elemanlar yıkılmıştır. Çalışmada, yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Cam Minaresi ve birlikte bir dünya mirası olarak tanımlandıkları Cam Arkeolojik Kalıntıları'nın UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınma süreci ve alındıktan sonra mirasla ilgili gerçekleştirilen koruma-kurtarma çalışmaları aktarılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Orta Asya İslâm eserleri, kültürel miras koruma, eğri kuleler

ABSTRACT

The most important heritage from the Ghurid Dynasty, which dominated the mountainous part of Central Afghanistan between the 12th and 13th centuries, is the Minaret of Jam which suffers an inclination of 3,4°, for a reason which is yet to be unknown. The minaret, which has been the subject of many researches since the middle of the 20th century, when it was rediscovered, was first included in the UNESCO World Heritage List in 2002, together with the ruins around it, and was subsequently included in the UNESCO List of World Heritage in Danger with the consent of the Islamic Republic of Afghanistan. Since the day it was listed, priority has been given to combating illegal excavations and ensuring the stability of the Minaret of Jam. The base of the minaret, which was adversely affected by the spring season floods in the region, could not be isolated from the rivers despite the past 18 years, and the implementations made with limited possibilities, although effective from time to time, collapsed during severe floods. In the study, listing process of the Minaret of Glass, which is in danger of collapse, and Glass Archaeological Remains, which together they are defined as a world heritage and after being listed, the conservation works related to the heritage were explained.

KEY WORDS

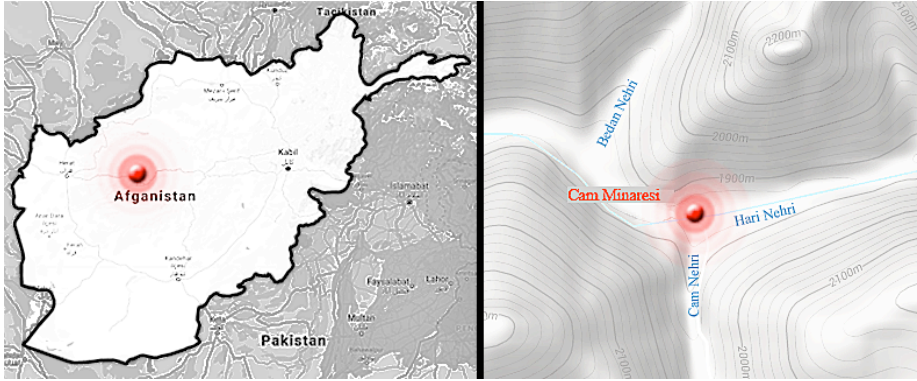
Central Asian Islamic works, cultural heritage conservation, leaning towers.

1. Giriş

Gurlu Hanedanı (M.S. 1148-1222), tarih sahnesine ilk olarak Gazneliler ve Selçuklularla yapmış olduğu mücadeleler sonucunda çıkmıştır. Gazneliler, 11. yüzyılın başlarında Gur'a düzenledikleri seferlerle, pagan olan Gurlulara İslâm inancını tanıtmıştır (Bosworth 1977: 68). Gurlu Hanedanı, 1216 yılında Harzemşahlar ve 1222 yılında Çingizli orduları tarafından işgal edilerek tarih sahnesinden silinmiştir (Bosworth 1961, Nizami 1998, Jakson 2000). Bölgeye egemen oldukları 74 yıl içerisinde Gurlu Hanedanı'nın Cam Bölgesi'ni yazlık yerleşim yeri olarak kullandıkları düşünülmektedir. Antik Cam kalıntıları arasında günümüzde ayakta kalmayı başaran yaklaşık 60 metre yüksekliğindeki (günümüzde zemin seviyesi üzerinde kalan kısmı) Cam Minaresi, tüm dış cephesini saran kûfi hat sanatı ve geometrik süslemeler ile sadece Gurlu Hanedanı'nın eşsiz bir eseri değil, aynı zamanda Orta Çağ İslâm sanatının da en önemli miraslarından. Öyle ki, harman tuğla malzemeden üretilen Cam Minaresi, 63,3 metre yüksekliği (Hamraz 2019) ile 20. yüzyıla kadar, Yeni Delhi'de bulunan 72,5 metre yüksekliğindeki Kutup Minar'dan (13. yüzyıl) sonra dünyanın bilinen ikinci en yüksek minaresi olmuştur. Günümüzde de en yüksek minarelerden birisidir ve tuğla malzemeden üretilen minarelerin ikinci en yükseğidir. Minarenin, Gurlu Hanedanı Gıyâseddin döneminde (1163-1203) yapıldığı düşünülmektedir. Minarenin yapım kitabesi tam

olarak okunamamıştır. Pinder-Wilson (2001), kitabede yazan tarihin H. 590 (M. 1193-1194) yılı olduğunu savunurken Sourdel-Thomine (2004), yapım tarihi olarak H. 570 (M. 1174-1175) yılını işaret etmektedir. Minarenin, 1192'de Delhi'de, Gazneliler İmparatorluğu'na karşı Gurlular'ın kazandığı zaferin anısına inşa edilmiş olması daha muhtemeldir ki, minarenin bazı dönemlerde "Zafer Kulesi" olarak adlandırıldığı bilinmektedir (ICOMOS 2002: 1). Minare gövde çapı, yapı yüksekliği boyunca kademeli olarak azalmaktadır. Dört bölümden oluşan minarenin tabanındaki en büyük ve yüksek bölümün dış cephesinde, geometrik süslemelere ek olarak kûfi yazı ile yazılmış Meryem Suresi'nden ayetler yer almaktadır.

Afganistan İslâm Cumhuriyeti topraklarında, Hindistan alt-kıtasını Konstantinopolis'e (İstanbul) bağlayan tarihî İpek Yolu içerisinde, Kabil üzerinden Herat'a bağlanan rota üzerinde, korunaklı bir bölgede yer alan Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası, Hari Nehri ile Cam Nehri'nin kesiştiği noktada konumlanmaktadır (Şekil 1a). Günümüzde Cam bölgesinde ayakta kalan tek yapı olan Cam Minaresi, bu kesişim noktasının güneydoğu yakasındadır. Bedan Nehri de kuzey-güney hattında karşı yakadan Hari Nehri'ne bağlanır. Nehirlerin oluşturduğu bir kavşak noktasında konumlanan Cam Minaresi (Şekil 1b), tarih boyunca anı ve şiddetli sel baskınlarında olumsuz etkilenmiştir.

Şekil 1.a. Cam bölgesinin coğrafi konumu [Solda]; **b.** Hari Nehri Vadisi'nde Cam Minaresi'nin coğrafi konumu [Sağda] (coğrafi veri sistemi: www.google.com/maps üzerinden yazar tarafından işlenerek üretilmiştir).

Minare ile ilgili ulaşılabilen en erken modern kaynak 1944 yılında, Afgan Tarihi Derneği tarafından hazırlanan *Anis Dergisi*'nde yayınlanmıştır (ICOMOS 2002: 2). Miras alanı, 1957 yılında André Maricq tarafından da incelenmiş ve çalışmaları yayınlanmıştır (Maricq ve Wiet 1959). Alanda, Cambridge Üniversitesi'nden bir ekip, 1959 yılında topografik bir araştırma yapmıştır (ICOMOS 2002: 2; Bruno ve

Margottini 2011: 2294-2295). Andrea Bruno, 1961-1962 yılları arasında alanda mimarî bir inceleme gerçekleştirmiştir (Bruno 1963). Eğri durumda bulunan minarenin taban güçlendirme çalışmaları için, yerel halkın yardımı ile 1963-1964 yılları arasında taş ve ahşaptan geçici bir baraj yapılmıştır. Minarenin eğriliği ile ilgili olarak, alanda 1971, 1973, 1974 ve 1975 yıllarında çalışmalar yapılmıştır. UNESCO'nun da desteği ile minarenin temelinde 1978 yılında güçlendirme ve stabilizasyon çalışmaları yürütülmüştür. Tüm bu çalışmalar Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nde başlayan iç savaş sebebi ile yarım kalmıştır. Ancak 1999 yılında yapı temelini, Hari Nehri taşkınlarından ve erozyonun olumsuz etkilerinden korumak amacı ile ahşapla güçlendirilmiş taş bir duvar yapımı gerçekleştirilebilmiştir. Alanı, Ağustos 2001 tarihinde ziyaret eden ICOMOS teknik heyetinin raporunda, minare tabanındaki erozyonun devam ettiği ve tedbir alınması gerektiği belirtilmiştir. Rapor sonucunda yapılan çalışmalar etkili olmuş ve taban stabilitesi bir miktar sağlanmıştır (ICOMOS 2002: 2-3). Günümüzde taban oturumunda kaymalar olan ve henüz bilinmeyen bir sebeple 3,4° açılıklı bir eğimle kuzey yönünde yatan minare, tepe noktasında, düşey hizadan 3,35 metre kaymış durumdadır. Minarenin tabanı ve dolayısı ile özgün girişi de yaklaşık 5 metre kadar alüvyal toprağın altında kalmıştır (Menon v.d. 2004: 252). Yasal olmayan kazılardan ve ülkedeki çatışma ortamından da olumsuz etkilenen alan, Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nin güvenlik gerekçeli onayı ile birlikte, 2002 yılında *Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar* olarak adlandırılarak UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır.

Çalışmada görünür amaç Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirasının UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi sürecini incelemek olsa da gerçek amaç İtalya'da bulunan Aziz Mark'ın Çan Kulesi (Temmuz 1902) ve Pavia Katedrali Çan Kulesi (Mart 1989) gibi yıkılmadan önce bir kez daha Cam Minaresi'ne dikkat çekmektir (ayrıntılı bilgi için bkz. Macchi 1998, Menon v.d. 2004, Bruno ve Margottini 2011).

2. Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar Kültürel Mirası

Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye taraf devlet Afganistan İslâm Cumhuriyeti tarafından 1982 yılında Herat Kenti ve Anıtları (ref. no: 207); Bamyan Vadisi Anıtları (ref. no: 208); Ay Hanım (Ai-Khanoum) Arkeolojik Şehri (ref. no: 209) ile birlikte UNESCO Dünya Miras Listesi'ne sunulmuştur. Adaylık dosyasına 211 referans numarası atanmıştır. UNESCO Dünya Miras Komitesi Bürosu yetkilileri, tüm bu mirasların üstün evrensel değer taşıdığını kabul etmiş ancak miras alanları ile

ilgili yönetim planı eksiklikleri ve güncel koruma durumu raporlarının dosyalara eklenmemiş olmasından dolayı UNESCO Dünya Miras Komitesi'ne erteleme kararı vermesini önermiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 1995: 36). UNESCO Dünya Miras Komitesi, detaylı tavsiyeye uyarak *Herat Kenti ve Anıtları* (ref. no: 207) ve *Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar* (ref. no: 211) miraslarının dosyada eksik bilgiler tamamlanana kadar; *Bamyân Vadisi Anıtları* (ref. no: 208) ve *Ay Hanım Arkeolojik Şehri* (ref. no: 209) miraslarının ise önkoşullar sağlanana kadar incelemenin ertelenmesine karar vermiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 1983: 10-11).

ICOMOS yetkilileri, Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar miras alanını 1982 yılında ziyaret ederek değerlendirmelerde bulunmuştur. Hazırlanan tavsiye raporunda, dünya miras alanı seçim kriterlerinden kriter 3'ü karşıladığı gerekçesi ile UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yazılmasının uygun olduğu ancak mirasın aday dosyasında eksik olarak değerlendirilen koruma alanı ve koruma durumunu da içeren ek bilgi talebi karşılanıncaya kadar Liste'ye kayıt edilmesinin ertelenmesi tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye raporu doğrultusunda UNESCO Dünya Miras Komitesi, ICOMOS'un bahsi geçen miraslarla ilgili tavsiyelerini onaylamıştır (UNESCO Dünya Miras Komitesi 1983: 10, 11).

2.1. UNESCO Dünya Miras Listesi Süreci

Yönetim yapısı veya mekanizması bulunmayan alanla ilgili, yasal olmayan kazı ve bir otoyol projesi tarafından tehdit altında olduğu gerekçesi ile Mayıs 2002 tarihinde acil durum değerlendirmesi talep edilmiştir. ICOMOS bu talebi bekletmeden kabul etmiştir (ICOMOS 2002: 1). ICOMOS'un hazırlamış olduğu 6 Mayıs 2002 tarihli tavsiye raporunda, Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirasının UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması durumunda, taraf devlet Afganistan İslâm Cumhuriyeti yetkilileri tarafından, mirasın derhâl UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınmasının istendiği aktarılmıştır. Bunu gerekçe gösteren ICOMOS, mirasın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yazılmasının ertelenmesi yerine Liste'ye alınmasını tavsiye etmiştir. Danışsal organ ICOMOS miras alanı ile ilgili yasal koruma hayata geçirilene, etkin bir miras koruma kurumu faaliyete geçene, kapsamlı bir alan yönetim planı kurgulanarak uygulamaya konulana, yeterli sayıda ve nitelikte koruma ve konservasyon uzmanı görevlendirilerek sahada faaliyete geçene kadar mirasın UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nde kalması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir (ICOMOS 2002: 1).

Taraf devletin UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunduğu adaylık dosyasında mirasın, dünya miras alanı seçim kriter gerekçelendirmesi şu şekilde verilmiştir;

Kriter 3: *Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar, yokolan Gurlu Medeniyeti'nin eşsiz bir tanığıdır.*

Kriter 4: *Cam Minaresi, 11. yüzyıl İslâm mimarî ve dekorasyonunun özellikleri konusunda istisnâî bir örnektir.*

Buna istinaden ICOMOS uzmanlarının hazırlamış olduğu raporda gerekçelendirme tavsiyesi ise şu şekilde yer almıştır;

Kriter 3: *Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar, 12. ve 13. yüzyıllarda bölgeye egemen olan Gurlu Medeniyeti'nin gücü ve niteliğinin istisnâî bir tanığıdır.*

Kriter 4: *Cam Minaresi, bölgedeki İslâm mimarîsinin ve süsleme sanatının seçkin bir örneğidir ve bu sanatların bölgede daha fazla yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. (ICOMOS, 2002: 4).*

UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin, 24-29 Haziran 2002 tarihleri arasında Budapeşte'de gerçekleştirilen 26. Olağan Toplantısı'nda, ICOMOS'un mirasla ilgili tavsiye raporu dikkate alınarak, Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirasının önce UNESCO Dünya Miras Listesi'ne ardından taraf devletin de onayı ile UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne yazılması kararlaştırılmıştır (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2002: 55). Mirasın karşıladığı kabul gören kriter gerekçelendirmelerine, dünya miras alanı seçim kriterlerinden yukarıda bahsi geçen kriter 3 ve kriter 4'ün yanı sıra kriter 2 gerekçelendirmesi de eklenmiştir;

Kriter 2: *Cam Minaresi'nin yenilikçi mimarîsi ve dekorasyonu, Hindistan alt-kıtasının ve ötesinin sanat ve mimarî anlayışının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.*

2.2. UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi Süreci

Miras, UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alındıktan sonra, Ocak 2004 tarihinde bir teknik heyet, miras alanını ziyaret etmiştir. Bu heyet, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı ve Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kırsal Rehabilitasyon ve Kalkınma Bakanlığı yetkililerinden oluşturulmuştur. Heyetin yapmış olduğu çalışma sonuçlarını dikkate alan taraf devlet yetkilileri ve UNESCO, bir anlaşma imzalamış ve aşağıdaki maddeleri kabul etmişlerdir;

Hari nehri üzerinde bir yaya köprüsünün acilen yapılması,

Cam Minaresi'nin stabilizasyonuna ve restorasyonuna öncelik verilmesi,

UNESCO uzmanlarının ve tüm teçhizatın güvenliğinin bölgede bir bütün olarak sağlanması (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2004a: 27-28).

Teknik heyetin raporunu dikkate alan UNESCO Dünya Miras Komitesi, 2004

yılındaki 28. Olağan Toplantısı'nda, miras ile ilgili taraf devlet Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nden Cam Minaresi'nin stabilitesine ve restorasyonuna öncelik vermesini ve köylüler için Bedam Köyü'nden Cam Köyü'ne yaya erişimini sağlayan Hari Nehri'ni geçen alternatif bir yaya köprüsü inşa etmesini istemiştir. Ayrıca UNESCO Dünya Miras Merkezi ve danışsal organların yardımı ile bir alan yönetim planının detaylandırılarak uygulanmasını ve miras üzerindeki yasal korumanın geliştirilmesini talep etmiştir. Bu konu ile ilgili taraf devletin ilerlediği durumu aktaran bir raporu, UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 29. Olağan Toplantısı'nda incelenmek üzere 1 Şubat 2005 tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletilmesini talep etmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2004b: 65). Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nin Ekim 2004 tarihindeki seçimlere odaklanması ve miras alanındaki çalışmaların bu dönemdeki belirsizlikten etkilenmesi sonucunda UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 29. Olağan Toplantısı'nda Afganistan İslâm Cumhuriyeti'nden, taraf devletin miras alanını olumsuz etkileyen otoyol projesini durdurması, Hari Nehri üzerinde bölgeye yakın bir yaya köprüsü yapımını tamamlaması, minare ile ilgili stabilizasyon ve konservasyon çalışmalarının sürdürülmesi, mirasla ilgili bir alan yönetim planı hazırlanması ve UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 30. Olağan Toplantısı'nda değerlendirilmek üzere mirasın koruma durumunu belirten bir raporun 1 Şubat 2006 tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne ulaştırılması istenmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi, 2005: 25). Alanda, 2005 yılında minarenin korunmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mayıs-Haziran 2005 tarihli uzman heyeti çalışmalarında alanın jeofizik araştırması yapılmış, Cam Minaresi'nin tabanında, temelin daha net anlaşılabilmesi için jeo-radar taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda minarenin eğilmesinin sebebi olarak geçmiş yıllarda gerçekleşen şiddetli bir sel baskını üzerinde durulmuş ve yapı tabanının eksilen kısımlarında duvar yenileme çalışmalarına başlanması gerektiği vurgulanmıştır (Koruma Durumu Raporları 2006). UNESCO Dünya Miras Merkezi'nin Paris'te bulunan merkez binasında 15 Mart 2006 tarihinde uluslararası düzeyde altı uzman katılımcı ile Cam Minaresi'nin kurtarılması için yapılması gereken çalışmalara yönelik bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, minarenin zemin incelemelerinin yapılması, güçlendirme çalışmaları ile desteklenmesi ve zemin ile minareye izleme sisteminin kurulması gerekliliği tartışılmıştır. Taraf devlet ayrıca 31 Mart 2006 tarihinde alanı olumsuz etkileyen otoyol yapım çalışmalarının durdurulduğunu belirten bir ilerleme raporunu Merkez'e sunmuştur. Güzergâhı değiştirilen otoyol, Cam Minaresi'ne 500-600 metrelik bir uzaklıkta yeniden kurgulanarak miras alanı korunmuştur. UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 30. Olağan Toplantısı'nda da aynı konular ele alınmış, minare ile ilgili çalışmaların, 15 Mart 2006 tarihinde

gerçekleştirilen uzmanlar toplantısında alınan kararlar doğrultusunda ilerlemesi istenmiştir. Yine, alanın koruma durumu ile ilgili gelişmeleri aktarır bir raporun 1 Şubat 2007 tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletilmesi istenmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2006: 37).

2.3. 2007 Yılı ve Sonrasındaki Gelişmeler

UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 31. Olağan Toplantısı'nda Komite'nin yaya köprüsü için çalışmalara başlanması yönündeki isteği yinelenmiştir. Mirasın gelecekte, UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılarak UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması için belirli koşullar koyulmuş ve sıralanmıştır. Bu koşullar;

- Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar mirasının alan korumasından sorumlu tutulan Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı personel sayısının artırılması,
- Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar miras alanı içerisinde yer alan varlıkların kesin tanımı ve miras alanı ve tampon bölgesi sınırlarını gösterir haritaların oluşturulması,
- Cam Minaresi'nin uzun vadeli korunumu ve konservasyonunun sağlanması,
- Miras alanı güvenliğinin sağlanması,
- Uzun vadeli bir miras koruma politikası geliştirilerek uygulanması ve alanla ilgili kapsamlı bir yönetim planı oluşturulması, şeklinde ifade edilmiştir.

UNESCO Dünya Miras Komitesi, ayrıca taraf devletin;

- Mirasın korunmasından sorumlu Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı personelinin koruma konusunda yeterli düzeyde niteliğe erişebilmesi adına bir koruma ve yönetim konulu eğitim programı geliştirilerek uygulanması ve personel sayısının artırılması,
- Miras alanının ve tampon bölgesinin açıkça belirtilmiş sınırlarının kesin tanımının aşağıdaki maddeleri dikkate alan bir yaklaşımla yapılması;
 - Topografik ve arkeolojik yüzey araştırmalarının yapılması ve miras alanı ile tampon bölgesinin yeniden tanımlanmasıyla birlikte yasadışı kazılardan etkilenen bölgelerin belirlenmesi,
 - Miras alanı olarak tanımlanan bölgenin "Dünya Miras Koruma

- Alanı" olarak işaretlenmesi,
- Mirasın mevcut Üstün Evrensel Değer tanımını tamamlamak adına ilgili araştırmalar yapılarak miras alanı sınırlarının resmî olarak revize edilmesi,
 - Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar mirasının uzun vadede konservasyonu ve korunması konusunda;
 - Minarenin ve arkeolojik kalıntıların belgelenmesi ve kayıtlarının tamamlanması,
 - Minarenin eğilme nedeni hakkında bilgi almak ve uzun vadeli konsolidasyon önlemlerini belirlemek için eserin çevresinde zemin etüdüleri gerçekleştirilmesi,
 - Minare eğiliminin düzenli ve sistematik bir biçimde izlenmesi,
 - Minare kaidesinin her bir yüzü için sayısallaştırma ve altlık oluşturma dahil uygulanan cephesel süsleme sanatının envanterinin oluşturulması,
 - Minare cephe yüzeylerindeki süslemelerin acil restorasyonunun yapılması,
 - Alanın güvenliğinin sağlanması konusunda;
 - Yasadışı kazıların sıkı bir şekilde denetlenmesi ve alanın, özellikle yeterli sayıda ve nitelikte koruma görevlisi görevlendirilerek yağmalanmaya karşı korunması,
 - Çıkarılan Kültürel ve Tarihî Eserleri Koruma Kanunu (2004) çerçevesinde tedbirlerin uygulamaya konulması,
 - Miras alanından sorumlu Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı personeli için uygun eğitimler verilerek alan yönetim sisteminin geliştirilmesi ve uygulanması, olarak verilmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2007: 28-29).

Ayrıca, UNESCO Dünya Miras Merkezi ve ICOMOS yetkililerine danışılarak mirasın özgünlük ve bütünlük beyanları da dahil olmak üzere, mirasın Üstün Evrensel Değer beyan taslağının geliştirilmesi ve Komite'nin 32. Olağan Toplantısı'nda görüşülmek üzere mirasın koruma durumunu iyileştirmek adına yapılan çalışmaları açıklayan bir ilerleme raporunun, 1 Şubat 2008 tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne ulaştırılması talep edilmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2007: 29). Minare tabanını taşkınlardan koruyan gabionlar, 2007 yılının bahar mevsiminde, alanı etkileyen şiddetli seller sebebi ile yıkılmıştır.

Listeleme tarihi olan 2002 yılından beri her yıl miras alanına teknik heyet görevlendirmesi yapan UNESCO, 2007 yılında güvenlik gerekçesi ile bir görevlendirme yapmamıştır. Teknik ekip görevlendirilmediği için Afganistan İslâm Cumhuriyeti taraf devleti, minareyi ani sel baskınlarından ve erozyondan korumak için yürütülen acil durum çalışmalarını aktaran bir raporu 27 Şubat 2008 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunmuştur.

Güvenlik gerekçesi ile 2006-2019 yılları arasında miras alanına UNESCO tarafından görevlendirme ile teknik bir heyet gönderilmemiştir. Ancak 2010 ve 2014 yıllarında, yerel sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde iki ziyaret gerçekleştirilebilmiştir. Ayrıca UNESCO Dünya Mirası Acil Fonu (UNESCO Heritage Emergency Fund) kapsamında 2017 yılının Eylül ayında bir heyet görevlendirilmiştir. Bu dönemde alana, zorlu güvenlik koşulları altında yapılan ilk teknik ziyaret, UNESCO/İsviçre Güven Fonları anlaşması ile desteklenerek 2010 yılının Mayıs ayında, üç haftalık bir ziyaret olarak gerçekleştirilmiştir. Bu teknik heyet ziyaretinde alanın topografik plan ve üç boyutlu arşivleme çalışmaları başarı ile sonuçlandırılmıştır. Topografik plan sayesinde taraf devlet, adaylık dosyasına eklemesi gereken miras alanı ve tampon bölge sınırlarını detaylı belirten haritalama çalışmaları için bir altlık elde etmiştir.

UNESCO Dünya Miras Komitesi, 31. Olağan Toplantısı'nın yapıldığı 2007 yılından, 35. Olağan Toplantısı'nın yapıldığı 2011 yılına kadar her yıl, Üstün Evrensel Değer beyan taslağını geliştirerek sunmayan taraf devletten, bu taslağı sunmasını talep etmiştir. Taraf devlet bu talebe, 8 Şubat 2011 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunmuş olduğu mirasla ilgili Üstün Evrensel Değer beyan taslağı ile cevap vermiştir. UNESCO Dünya Miras Komitesi, 35. Olağan Toplantısı'nda, taslağı kayıt etmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2011: 35). Miras alanı coğrafi özelliklerinin, 2012 yılında uydu görüntüleme sistemlerine dayalı detaylı bir tanımı yapılmıştır. UNESCO Dünya Miras Komitesi, bu haritalama çalışmalarında işaretlenen miras alanı ve tampon bölgesinin taraf devlet tarafından onaylanmasını ve miras alanı ve tampon bölgesi ile ilgili revizyon isteklerini danışsal organ değerlendirmesi için UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne ulaştırmasını istemiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2013: 40). Bu tarihten sonra Komite, her yıl bu talebi yinelemiş ancak taraf devlet yetkilileri, zorlu koşullar sebebi ile miras alanı ve tampon bölgeyi kesin olarak sınırlandıran bir revizyonu UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunamamıştır (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2019: 64). Gerçekleştirilen uydu görüntüleme sistemi çalışmaları, alanı etkileyen nehirlerin özelliklerinin belirlenmesine yardımcı olmuş, böylece sel taşkınlarına karşı alınacak tedbirler için bir altlık oluşturulmuştur. İtalya'nın Torino kentinde 4-6 Eylül 2012

tarihleri arasında UNESCO Dünya Miras Merkezi ve Afganistan Daimî UNESCO Temsilciliği'nin katılımı, Museo d 'Arte Orientale'nin desteği ile 3. Uzman Çalışma Grubu Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar mirasının UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılması ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması için önceden tanımlanmış korunmuşluk durumunu yakalamak üzere bir dizi tavsiye kabul edilmiştir (Koruma Durumu Raporları 2013). UNESCO Dünya Miras Komitesi, 38. Olağan Toplantısı'nda miras alanı ve tampon bölgesinin belirlenen sınırlarında taraf devletin revizyon yapmasını istemiş ve bu revizyonu 39. Olağan Toplantısı'nda incelemek üzere 1 Şubat 2015 tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletmesini talep etmiştir. Komite, taraf devleti, minarenin sabitlenmesi için uzun vadeli bir koruma stratejisi geliştirmeye ve eylem planı hazırlama konusunda UNESCO Dünya Miras Merkezi ve danışal organlarla işbirliği yapmaya davet etmiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2014: 24). Dünya Miras Fonu tarafından karşılanan bir Uluslararası Acil Yardım talebinin Mart 2015 tarihinde onaylanması sonucunda UNESCO Kabil Ofisi, taraf devlet ve UNESCO Dünya Miras Merkezi işbirliğinde mirasla ilgili aşağıdaki maddeleri içeren Koruma Eylem Planı detaylandırma çalışmalarına başlanmıştır;

- Acil koruma çalışmaları için somut bir çalışma planı ve düzenli bir izleme sistemi oluşturulması,
- Hazırlanan çalışma planı ve izleme sisteminin onaylanması ve uygun bir bütçe oluşturulması,
- Bu eylemlerin mümkün olan en kısa süre içerisinde uygulamaya konulması (Koruma Durumu Raporları, 2016).

Bölgede 2016 yılında meydana gelen şiddetli yağmur ve kar yağışı sebebi ile miras alanı içerisinde yer alan bir misafirhane yıkılarak kullanılamaz hâle gelmiştir (Koruma Durumu Raporları 2017).

UNESCO Dünya Miras Komitesi, 2017 yılın kadar miras alanı için oluşturulacak bir koruma stratejisi ve eylem planı, uygulamaya yönelik iş takvimi ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne mirasın alınması için kararlaştırılan koruma durumuna ulaşmak üzere yapılmış ve yapılacak olan çalışmalarla ilgili bir rapor konularındaki isteğini yinelemiş, fakat konu ile ilgili önemli bir ilerleme kayıt edilememiştir.

2.4. 2017 Yılı ve Sonrasındaki Gelişmeler

Mirasın sel baskınları problemlerinin çözümlerine yönelik 2016 yılında Aachen Teknik Üniversitesi (RWTH) desteğinde bir hidroloji eğitim çalışmayı planlanmıştır.

Çalıştay, Almanya’da, Nisan 2017 tarihinde, miras alanı içerisinde ve çevresinde yapılacak koruma faaliyetleri açısından ulusal mühendislerin bilimsel ve teknik becerilerini geliştirmek için bir kapasite artırım çalıştayı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalıştayda, Cam’daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirasına ait Koruma Eylem Planı uygulaması konusunda ayrıntılı bilimsel veriler sağlanması da amaçlanmıştır.

Acil Koruma Fonu desteği ile alana, 2014 yılından sonra ilk teknik heyet ziyareti Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Komite’nin 2017 yılında gerçekleştirilen 41. Olağan Toplantısı’nda, alanda 2012 yılından itibaren herhangi bir koruma çalışması yürütülmemiş olmasından dolayı duyulan üzüntü ifade edilmiştir. Olağan toplantıda ayrıca taraf devletten alanın korunması ile ilgili iki kritik müdahale talep edilmiştir;

Cam Minaresi’ne, eğilmenin kontrollerini gerçekleştirebilmek adına izleme cihazlarının yerleştirilmesi,

Minarenin yapısal dengesizlik artışını engellemek adına stabilizasyon çalışmalarının yapılması (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2017: 72).

Taraf devlet, Uluslararası Acil Yardım desteğinin ardından Cam’daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar Koruma Eylem Planı’nı, 2018 yılının Şubat ayı içerisinde UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne ulaştırmıştır. Komite, 42. Olağan Toplantısı’nda taraf devletten alanın korunması ile ilgili 2017 yılında istenen kritik müdahalelere ek olarak;

Miras alanına ulaşımı ve alan güvenliğini geliştirmek için Hari Nehri’nin iki yakasını bağlayan bir yaya köprüsü ve alan tesislerinde bir misafirhane inşa edilmesi, talebinde bulunmuştur (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2018: 17).

Komite taraf devletten ayrıca, miras alanı ve tampon bölge harita revizyonlarının onaylanmış hâlini, mirasla ilgili bir koruma durumu raporunu ve koruma faaliyetleri ile ilgili revize bir iş programını danışsal organların inceleyebilmesi adına 1 Şubat 2019 tarihine kadar UNESCO Dünya Miras Merkezi’ne ulaştırmasını istemiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi 2018: 17). Miras alanının güvenliğini sağlamak için Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı tarafından 2017 yılında, 20 kişilik bir güvenlik ekibi kurulmuş ve görevlendirilmiştir. Sel taşkınları sonucu yıkılan misafirhanenin yerine yapılması planlanan yeni binanın tasarımı ve çizimleri, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı tarafından 2018 yılında yaptırılmıştır (Koruma Durumu Raporları 2018). Komite, 2019 yılında gerçekleştirilen 43. Olağan Toplantısı’nda bu üç kritik müdahale isteğini yinelemiştir (UNESCO Dünya Miras Komitesi, 2019: 64). Miras alanında elektrik hattı

bulunmaması sebebi ile Cam Minaresi üzerine eğimi kontrol edecek bir izleme sistemi takılamamıştır. Talep edilen Hari Nehri üzerine uygulanacak bir yaya köprüsü henüz gerçekleştirilememiştir. Mayıs 2019 tarihinde alanda yine şiddetli bir sel baskını olmuş ve Cam Minaresi'ni batısında bulunan ve güneyden kuzey yönüne akarak Hari Nehri'ne bağlanan Cam Nehri'nin olumsuz etkilerini engellemek için yapılan istinat duvarlarının bir bölümü yıkılmıştır. Sel, aynı zamanda Afganistan İslâm Cumhuriyeti Enformasyon ve Kültür Bakanlığı, Tarihî Anıtlar Müdürlüğü'nün miras alanındaki ofis binasını da yıkmıştır. Bunun üzerine alana bir teknik heyet ziyareti gerçekleştirilmiş ve hasar tespiti yapılmıştır.

3. Tartışma ve Sonuç

Afganistan İslâm Cumhuriyeti Devleti'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımladığı miraslar, Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar mirası başta olmak üzere 1999-2001 Afganistan Savaşı'ndan olumsuz etkilenmiştir. Başkanlık seçimlerinin gerçekleştirildiği 2004 yılında aksayan miras koruma çalışmaları, seçim sürecinden sonra tekrar başlatılmıştır. Ülkenin bulunduğu durum göz önüne alınarak, taraf devlet tarafından mirasın UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınması istenmiş ve bu istek kabul edilmiştir. Aziz Mark'ın Çan Kulesi ve Pavia Katedrali Çan Kulesi gibi kurtarılamayan eğri yapıların bir diğer örneğinin Cam Minaresi olmaması adına zor şartlar altında gösterilen gayret, ortak mirasın korunması adına önemlidir. UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alındığı 2002 yılından bu yana 18 yıldır yavaş ve kesintili devam eden koruma çalışmaları, ülkenin içerisinde bulunduğu durum sebebi ile sonuçlandırılmamıştır. Minarenin hizalanmadan önce sabitlenmesi bir kenara, tabanında nehirle ilişkisini kesen sabit istinat duvarları dahi yapılamamıştır. Bu noktada mirasın daha fazla uluslararası desteğe ihtiyaç duyduğu açıktır. Cam Minaresi'ne yönelik gerekli tedbirler alınmadığı sürece her geçen gün, periyodik olarak sel baskınlarından ve sürekli olarak yerçekiminden olumsuz etkilenen bu nadide kültürel mirasın aleyhine işlemektedir.

Kaynaklar

- BOSWORTH, C. E. (1961). The Early Islamic History of Ghur. *Central Asiatic Journal*, 5, s. 116-133.
- BOSWORTH, C. E. (1977). *The later Ghaznavids: Splendour and Decay. The Dynasty in Afghanistan and Northern India 1040-1186*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- BRUNO, A. (1963). Notes on the Discovery of Hebrew Inscriptions in the Vicinity of the Minaret of Jām. *East and West*, C. 14, S. 3/4, s. 206-208.

- BRUNO, A. (1996). *Oltre il Restauro: Restoration and Beyond*. Milano: Edizioni Lybra Immagine.
- BRUNO, A. ve MARGOTTİNİ, C. (2011). The Jam Minaret in Afghanistan: emergency works and long term stabilization. *14th Asian Regional Conference on Soil Mechanics and Geotechnical Engineering 2011* bildiriler kitabı içinde (C. 1, s. 2292-2298). Hong Kong: Hong Kong Polytechnic University.
- HAMRAZ, A. M. (2019). Ghor Towards Development. Firuz Kuh: Local government of Ghor Province, s. 37-38.
- JAKSON, P. (2000). The fall of the Ghurid dynasty. *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth, Cilt 2*, Hillenbrand C. (ed.). Leiden, Brill, ss. 207-235.
- Koruma Durumu Raporları (2006). Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası 2006 Yılı Koruma Durumu Raporu.
- Koruma Durumu Raporları (2013). Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası 2013 Yılı Koruma Durumu Raporu.
- Koruma Durumu Raporları (2016). Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası 2016 Yılı Koruma Durumu Raporu.
- Koruma Durumu Raporları (2017). Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası 2017 Yılı Koruma Durumu Raporu.
- Koruma Durumu Raporları (2018). Cam'daki Minare ve Arkeolojik Kalıntılar kültürel mirası 2018 Yılı Koruma Durumu Raporu.
- Macchi, G. (1998). Seismic Risk and Dynamic Identification in Towers, keynote lecture. *Monument-98: Workshop on Seismic Performance of Monuments* bildiriler kitabı içinde (s. K3-K17). Lizbon: DGEMN, LNEC ve JRC.
- MARİCQ, A. ve G. WIET (1959). *Le Minaret de Djam: la découverte de la capitale des Sultans Ghurides (XIIe-XIIIe siècles)*. Mémoires de la Délégation archéologique française en Afghanistan, C. 16. Paris: Klincksieck.
- MENON, A., LAI, C. G. ve MACCHI, G. (2004). Seismic Hazard Assessment of the Historical Site of Jam in Afghanistan and Stability Analysis of the Minaret. *Journal of Earthquake Engineering*, C. 8, Özel Sayı 1: 251-294.
- NİZAMİ, K. A. (1998). The Ghurids. *History of Civilizations of Central Asia, 4. Cilt: The Age of Achievement: A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century, Birinci Bölüm: the Historical, Social and Economic Setting* içinde, (M. S. ASİMOV ve C. E. BOSWORTH), ss. 177-190, Paris: UNESCO Publishing.
- PINDER-WILSON, R. (2001). Ghaznavid and Ghurid Minarets. *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. 39, S. 1, s. 155-186.
- SOURDEL-THOMINE, J. (2004). *Le minaret ghouride de Jām: Un chef d'oeuvre du XIIe siècle*. Memoire de l' Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Paris: Diffusion de Boccard.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (1983). UNESCO Dünya Miras Komitesi 7. Olağan Toplantısı, 5 - 9 Aralık 1983, Floransa. Belge no: SC/83/CONF.009/8, karar no: **CONF 009 VIII.30-31**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (1995). UNESCO Dünya Miras Komitesi Bürosu 19. Oturumu, 3 - 8 Temmuz 1995, Paris. Belge no: WHC-95/CONF.201/12, karar no: **CONF 201 VI.24**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2002). UNESCO Dünya Miras Komitesi 26. Olağan Toplantısı, 24 - 29 Haziran 2002, Budapeşte. Belge no: WHC-02/CONF.202/25, karar no: **CONF 202 23.2; CONF 202 23.3**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2004a). UNESCO Dünya Miras Komitesi 28. Olağan Toplantısı, 28 Haziran - 7 Temmuz 2004, Suzhou. Belge no: WHC-04/28.COM/15A Rev.

- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2004b). UNESCO Dünya Miras Komitesi 28. Olağan Toplantısı, 28 Haziran – 7 Temmuz 2004, Suzhou. Belge no: WHC-04/28.COM/26, karar no: **28 COM 15A.21**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2005). UNESCO Dünya Miras Komitesi 29. Olağan Toplantısı, 10 - 17 Temmuz 2005, Durban. Belge no: WHC-05/29.COM/22, karar no: **29 COM 7A.20**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2006). UNESCO Dünya Miras Komitesi 30. Olağan Toplantısı, 8 - 16 Temmuz 2006, Vilnius. Belge no: WHC-06/30.COM/19, karar no: **30 COM 7A.22**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2007). UNESCO Dünya Miras Komitesi 31. Olağan Toplantısı, 23 Haziran - 2 Temmuz 2007, Christchurch. Belge no: WHC-07/31.COM/24, karar no: **31 COM 7A.20**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2011). UNESCO Dünya Miras Komitesi 35. Olağan Toplantısı, 19 -29 Haziran 2011, Paris. Belge no: WHC-11/35.COM/20, karar no: **35 COM 7A.24**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2013). UNESCO Dünya Miras Komitesi 37. Olağan Toplantısı, 16 -27 Haziran 2013, Phnom Penh. Belge no: WHC-13/37.COM/20, karar no: **37COM 7A.29**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2014). UNESCO Dünya Miras Komitesi 38. Olağan Toplantısı, 15 -25 Haziran 2014, Doha. Belge no: WHC-14/38.COM/16, karar no: **38 COM 7A.14**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2017). UNESCO Dünya Miras Komitesi 41. Olağan Toplantısı, 2 – 12 Temmuz 2017, Krakow. Belge no: WHC/17/41.COM/18, karar no: **41 COM 7A.55**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2018). UNESCO Dünya Miras Komitesi 42. Olağan Toplantısı, 24 Haziran – 4 Temmuz 2018, Manama. Belge no: WHC/18/42.COM/18, karar no: **42 COM 7A.2**.
- UNESCO Dünya Miras Komitesi (2019). UNESCO Dünya Miras Komitesi 43. Olağan Toplantısı, 30 Haziran – 10 Temmuz 2019, Bakü. Belge no: WHC/19/43.COM/18, karar no: **43 COM 7A.42**.

Görsel Kaynaklar

- Şekil 1.a.** Cam bölgesinin coğrafi konumu [Harita]. www.google.com/maps adresli coğrafi veri sisteminden yararlanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.
- Şekil 1.b.** Hari Nehri Vadisi'nde Cam Minaresi'nin konumu [Harita]. www.google.com/maps adresli coğrafi veri sisteminden yararlanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Veysel zbey <https://orcid.org/0000-0002-4454-2317>

Doktora đrencisi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı.

Adres: ukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Balcalı, TR 01380, Sarıçam/ADANA.

E-Posta: veyselozbey@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 21 Ağustos 2020

Yayına kabul edildiđi tarih: 15 Ocak 2021

E-yayın tarihi: 5 Temmuz 2021

ıktı sayfa sayısı:16

Kaynak sayısı: 34